

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою

**ПРОГРАМА
підвищення кваліфікації педагогічних працівників
закладів загальної середньої освіти
«ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПІДТРИМКИ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В
ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ »**

Кривий Ріг – 2026

Розробник робочої програми: Ковшар Олена Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної і спеціальної освіти КДПУ

Напрямок підвищення кваліфікації: особливості впровадження інклюзивного навчання та реалізація педагогічної підтримки учнів з особливими освітніми потребами на рівні базової середньої освіти.

Розроблено на основі Типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти (Наказ МОН України від 12.10.2022 р. № 904).

Термін дії програми: з 2026 до 2030 року.

Рецензенти:

Княжева Ірина, доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.

Чекан Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Мукачівський державний університет.

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність програми «Інклюзивна освіта та реалізація педагогічної підтримки учнів з особливими потребами в закладах середньої освіти » на сучасному етапі обумовлена трансформацією освітньої системи України та світовими тенденціями гуманізації суспільства. Впровадження інклюзії є стратегічним напрямком розвитку освіти в Україні (Закон «Про освіту», Закон «Про повну загальну середню освіту»). Педагог нового покоління має володіти компетенціями для роботи в інклюзивному класі, основними компетентностями щодо організації взаємодії в інклюзивному середовищі. Інклюзивна освіта дозволяє дітям з особливими освітніми потребами (ООП) навчатися в природному середовищі разом з однолітками, соціалізації дітей з ООП, формуванню толерантності та емпатії у всіх учасників освітнього процесу. Сучасна школа потребує педагогів, які вміють: розробляти індивідуальну програму розвитку (ІПР), адаптувати та модифікувати навчальний матеріал, ефективно взаємодіяти з асистентом учителя та іншими фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу. Освітня програма є актуальною, оскільки навчає створювати таке освітнє середовище, яке є доступним для всіх учнів без винятку – незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних чи сенсорних особливостей.

Цільова група: вчителі закладів загальної середньої освіти, які забезпечуватимуть реалізацію Державного стандарту базової середньої освіти.

Обсяг (тривалість): 30 годин (1 кредит ЄКТС).

Особливості реалізації програми: реалізація програми «Інклюзивна освіта та реалізація педагогічної підтримки учнів з особливими потребами в закладах середньої освіти » має специфічний характер, оскільки вона поєднує теоретичну підготовку з розвитком прикладних навичок. Особливістю є відмова від суто лекційного формату. Програма має комплексний та інтегрований характер, передбачає: аналіз практичних кейсів; складання фрагментів Індивідуальної програми розвитку (ІПР) на основі висновків Інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ); навички партнерської взаємодії, співпраці в команді; створення безбар'єрного середовища.

Форма підвищення кваліфікації: дистанційна.

Мета підвищення кваліфікації – професійний розвиток педагогічних працівників відповідно до державної політики в галузі освіти, удосконалення раніше набутих та/або набутих компетентностей учителів закладів загальної середньої освіти необхідних для організації навчання, виховання та розвитку учнів з особливими потребами відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа».

Завдання підвищення кваліфікації: оновити знання педагогів з нормативно-правової грамотності з організації інклюзивної освіти; поглибити й розширити знання вчителів закладів загальної середньої освіти з теорії і практики інклюзивного навчання, активізувати розвиток значущих професійних якостей та розширити практичний інструментарій щодо якісної організації інклюзивного освітнього середовища.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться:

- **Б.3. Компетентність педагогічного партнерства**, через здатність до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі; залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства; працювати в команді із залученими фахівцями, асистентами вчителя/викладача для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами.

- **В.1.Інклюзивної**, через здатність створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища; до педагогічної підтримки осіб з особливими освітніми потребами; забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного з урахуванням його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

Диспозиції (цінності, ставлення):

- професійна мобільність та гнучкість;
- відповідальність щодо залученої участі в освітньому процесі усіх учнів, у тому числі учнів з особливими освітніми потребами;
- просування демократичних цінностей (повага до багатоманітності, право вибору, формування спільноти, полікультурність).

Очікувані результати охоплюють знання й розуміння:

- основних підходів до організації освітнього процесу;
- психолого-фізіологічних особливостей учнів підліткового віку;
- принципів побудови та планування індивідуальної освітньої траєкторії учня;

- нових соціально-професійних ролей учителя;
- принципів, функцій та інструментів різних видів оцінювання;
- здатність до визначення сильних сторін учня; принципів оцінювальної діяльності на основі цілей та критеріїв;
- принципів добору інструментів для формувального оцінювання;
- основних понять: «особа з особливими потребами», «інклюзивне навчання»;
- ролей і завдань усіх учасників команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП;
- принципів універсального дизайну в навчанні та стратегій розумного пристосування;

уміння:

- організовувати педагогічну діяльність на засадах сучасних підходів до навчання в НУШ;
- визначати й враховувати в освітньому процесі вікові та індивідуальні особливості учнів;
- упроваджувати технології та методики особистісно орієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання й розвитку учнів;
- створювати безбар'єрне, безпечне, інклюзивне освітнє середовище;
- використовувати здоров'язбережувальні технології в освітньому процесі;
- застосовувати різні види оцінювання;
- визначати сильні сторони учня;
- організовувати оцінювальну діяльність на основі цілей та критеріїв;
- добирати інструменти для формувального оцінювання;
- організовувати взаємооцінювання в класі;
- формувати навички учнів до самооцінювання;
- застосовувати принципи універсального дизайну в навчанні та стратегії розумного пристосування з метою забезпечення додаткових потреб учнів в освітньому процесі;

Очікувані результати підвищення кваліфікації відповідають професійному стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» в межах професійної діяльності або галузі знань.

Система та критерії оцінювання результатів підвищення кваліфікації:

- **поточне оцінювання:** виконується під час практичних занять (аналіз кейсів, розробка фрагментів ІПР, участь у дискусіях);

90-100 балів (Високий рівень): Слухач демонструє глибоке розуміння інклюзії, здатен самостійно створювати складні модифікації програм, пропонує творчі підходи до організації середовища.

75-89 балів (Достатній рівень): Слухач вільно орієнтується в термінології, вміє адаптувати матеріали за зразком, бере активну участь у командній роботі.

60-74 бали (Середній рівень): Слухач має базові знання, але потребує додаткових консультацій при складанні ІПР або виборі методів адаптації.

Нижче 60 балів (Низький рівень): Результати не відповідають вимогам (потребує повторного опрацювання модулів).

- **самооцінювання (рефлексія):** заповнення рефлексивної анкети «До та після», де педагог оцінює власний прогрес у володінні інклюзивними термінами та методиками;

- **підсумкове оцінювання:** комплексне тестування – 30 балів

Документ про підвищення кваліфікації: за результатами оцінювання видається сертифікат про підвищення кваліфікації із зазначенням набутих компетентностей.

Вартість: 1000 грн.

2. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Програмою передбачено проведення інтерактивних лекційних занять.

Особливістю практичних занять є аналіз практичних кейсів; складання фрагментів Індивідуальної програми розвитку (ІПР) на основі висновків Інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ); навички партнерської взаємодії, співпраці в команді; створення безбар'єрного середовища.

Самостійна робота передбачає індивідуальну роботу над проектами, підготовку доповідей, розроблення навчально-методичних матеріалів.

Підсумкові заходи – комплексне тестування.

Зміст програми складається з трьох модулів, в кожному модулі по 2 теми практичного спрямування. На етапі завершення навчання за Програмою слухачі складають підсумковий тест із 30 питань. Максимальна кількість балів, яку можуть отримати учасники за курс – 100 балів: 60 балів за виконання практичних занять, 10 балів за самостійну роботу, 30 балів за проходження тесту. Учасники, які успішно пройшли навчання та склали підсумковий тест, отримують свідоцтво / сертифікат.

Кількість годин, що відводиться на засвоєння змісту Програми, складає: 30 год, з них: 6 год – лекційні заняття, 16 год – практична робота, 6 год – самостійна робота, 2 год – контрольні заходи.

Навчально-тематичний план

Назва навчальних тем	Кількість годин				
	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Контрольні заходи	Усього
МОДУЛЬ 1. Основні засади інклюзивного навчання в закладі освіти					
Тема 1.1. <i>Організація інклюзивного навчання на рівні базової середньої освіти.</i>	2	2			4
Тема 1.2 <i>Особливості діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в ЗЗСО</i>		4	2		6
Разом за модулем	2	6	2		10
МОДУЛЬ 2. Педагогічні умови організації інклюзивного освітнього процесу					
Тема 2.1. <i>Здійснення адаптації в освітньому процесі та/або модифікації змісту навчальних</i>	2	2			4

<i>предметів (інтегрованих курсів) для осіб з особливими освітніми потребами</i>					
Тема 2.2. <i>Партнерство вчителя й асистента вчителя на рівні базової середньої освіти.</i>		4	2		6
Разом за модулем	2	6	2		10
МОДУЛЬ 3. Створення сприятливого інклюзивного середовища					
Тема 2.1. <i>Поняття про принципи універсального дизайну в навчанні.</i>	2	2	2		6
Тема 2.2. <i>Загальноосвітній підхід до створення безбар'єрного, безпечного, інклюзивного освітнього середовища</i>		2			2
Разом за модулем	2	4	2	2	10
Підсумкові заходи				2	
Усього	6	16	6	2	30

3. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

МОДУЛЬ 1. Основні засади інклюзивного навчання в закладі освіти

Тема 1.1. Організація інклюзивного навчання на рівні базової середньої освіти.

Поняття про учнів з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище. Категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів): загальна характеристика вірогідного прояву, сутність прояву, рівень підтримки. Особливості надання педагогічної підтримки. Ключові принципи забезпечення ефективного переходу учнів з особливими освітніми потребами від початкової до базової освіти.

Тема 1.2. Особливості діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в ЗЗСО на рівні базової середньої освіти.

Склад та основні функції учасників Команди. Функції педагога у складі Команди. Розроблення та впровадження індивідуальної програми розвитку (ІПР) дитини з особливими освітніми потребами. Роль батьків як рівноправних членів Команди у розробленні ІПР та моніторингу результатів навчання дітей.

МОДУЛЬ 2. Педагогічні умови організації інклюзивного освітнього процесу

Тема 2.1. Здійснення адаптації в освітньому процесі та/або модифікації змісту навчальних предметів (інтегрованих курсів) для осіб з особливими освітніми потребами з метою досягнення результатів навчання, визначених державним стандартом базової середньої освіти та/або індивідуального програмного розвитку учня.

Тема 2.2. Партнерство вчителя й асистента вчителя на рівні базової середньої освіти.

Практика спільного викладання (співучителювання). Моделі співучителювання вчителя й асистента вчителя. Співпраця з іншими фахівцями (психологом, вчителями-дефектологами, фахівцями ІРЦ та іншими). Особливості взаємодії вчителя з батьками.

Роль асистента дитини (учня). Розмежування функцій асистента вчителя та асистента дитини (учня).

МОДУЛЬ 3. Створення сприятливого інклюзивного середовища

Тема 3.1. Поняття про принципи універсального дизайну в навчанні.

Застосування диференційованого підходу до планування навчальних завдань, методів навчання й навчальних матеріалів, способів і форм оцінювання результатів навчання учнів.

Поняття про стратегії розумного пристосування. Допоміжні засоби для навчання (спеціальні засоби корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами. Поняття про додаткові та альтернативні способи й засоби комунікації.

Тема 3.2. Загальноосвітній підхід до створення безбар'єрного, безпечного, інклюзивного освітнього середовища.

Ресурсна кімната в закладі освіти. Використання цифрових технологій та дистанційного навчання під час інклюзивного навчання.

3.1. Орієнтовний перелік практичних завдань

1. Розробка алгоритму співпраці «Учитель–Асистент». Скласти тижневий план взаємодії (коворкінгу).
2. Аналіз висновку ІРЦ: На основі наданого зразка висновку про комплексну оцінку дитини визначити рівень підтримки, який потребує учень, та перелік необхідних додаткових корекційних послуг.
3. Моделювання адаптивного уроку за принципами Універсального дизайну освіти (УДО).
4. Робота з Індивідуальною навчальною програмою (ІНП). На основі типової навчальної програми виконати спрощення цілей для учня з інтелектуальними порушеннями.
5. Кейс «Комунікація з батьками та учнями». Розробити сценарій «кола підтримки».
6. Моделювання «Ресурсного куточка» в класі. Спроекувати зону сенсорного розвантаження в межах звичайного навчального кабінету.
7. Створення карти «Комунікаційних бар'єрів». Проаналізувати стиль спілкування в класі та виявити приховані бар'єри.
8. Дизайн «Візуальної навігації» класу. Розробити систему маркування кабінету для дітей з різними порушеннями.
9. Сценарій тренінгу для батьків «Інклюзія – шлях до емпатії». Підготувати тези виступу на батьківські збори.
10. Моделювання Команди супроводу: Розподілити ролі та зони відповідальності між учителем, асистентом, практичним психологом та батьками у типовій конфліктній ситуації.

11. Кейс-метод «Інклюзія без булінгу»: Розробити сценарій 15-хвилинної виховної години для класу, спрямованої на знайомство учнів з особливостями їхнього нового однокласника з ООП (формування емпатії).

12. Щоденник спостережень: Заповнити фрагмент щоденника спостережень за дитиною з ООП, виділивши академічні успіхи та особливості поведінки протягом одного умовного навчального дня.

13. Критеріальне оцінювання: Розробити спрощену шкалу оцінювання для дитини з інтелектуальними порушеннями на основі її індивідуальних цілей (наприклад, оцінка не за помилки в словах, а за вміння співвіднести слово з картинкою).

3.2. Орієнтовний перелік завдань для самостійного опрацювання

1. **Мініпроект:** розробити концепцію «Тижня інклюзії» у вашій школі (мета, заходи для учнів, батьків та вчителів).

2. **Створення «Паспорта успіху» учня**

Завдання: розробити альтернативну форму фіксації досягнень, яка б стимулювала дитину з ООП.

3. **Завдання:** підготувати тези виступу на батьківські збори.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає принципова різниця між медичною та соціальною моделями інвалідності в контексті шкільної освіти?

2. Дайте визначення ключовим поняттям: *особливі освітні потреби (ООП), розумне пристосування, універсальний дизайн, інклюзивне освітнє середовище.*

3. Які існують 5 рівнів підтримки учнів в інклюзивному класі згідно з чинним законодавством України?

4. Назвіть основні функції Команди психолого-педагогічного супроводу в закладі освіти.

5. Дилема рівності: Чи завжди «однакове» ставлення до всіх учнів є справедливим? Обґрунтуйте свою думку через призму поняття «справедливість vs рівність».

6. Бар'єри в головах: Які стереотипи вчителів та батьків найсильніше гальмують розвиток інклюзії в сучасній українській школі? Як їх можна трансформувати?

7. Рефлексія: Проаналізуйте свій останній досвід роботи з «нетиповим» учнем. Яких знань чи якостей вам забракло для повної впевненості?

4. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові документи

ЗАКони УКРАЇНИ

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24.12.2015 № 911-VIII.

2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII

ПОСТАНОВИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр»

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти»

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2020 № 1289 «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти»

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами»

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти»

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 № 493 «Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр»

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2025 р. № 381 «Про затвердження Порядку утворення та функціонування спеціальних груп вихованців закладів дошкільної освіти»

РОЗПОРЯДЖЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 червня 2024 р. № 527-р «Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки»

НАКАЗИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 № 609 «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти»

2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.11.2021 № 1236 «Про затвердження Умов допуску асистента учня до освітнього процесу для виконання його функцій та вимог до нього»

3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.08.2024 № 1182 «Про затвердження Порядку утворення та умов функціонування спеціальних класів у закладах загальної середньої освіти»

4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2024 № 1713 «Про затвердження Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, яка здобуває дошкільну освіту»

ЛИСТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

1. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2012 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»

2. Лист Міністерства освіти і науки України 25.09.2012 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя»

3. Лист Міністерства освіти і науки України від 28.09.2012 № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням»

4. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.01.2017 № 1/9-2 «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами»

5. Лист Міністерства освіти і науки України від 05.04.2019 № 1/9-223 «Щодо забезпечення доступності закладів освіти для осіб з особливими освітніми потребами».

6. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.08.2019 № 1/9-525 «Щодо організації форм здобуття загальної середньої освіти»

7. Лист Міністерства освіти і науки України від 26.05.2020 № 1/9-278 «Щодо організації роботи інклюзивно-ресурсних центрів»

8. Лист Міністерства освіти і науки України від 03.09.2024 № 6/679-24 «Про організацію освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами у 2024/2025 навчальному році»

9. Лист Міністерства освіти і науки України від 04.09.2024 № 6/688-24 «Про методичні рекомендації».

10. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.08.2025 № 1/17201-25 «Щодо організації дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами»

Основна література

1. Бражнікова Т.О. Впровадження інклюзивної форми навчання в

освітній простір закладу дошкільної освіти : компетентнісний підхід. Кропивницький : КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2020, 32 с.

2. Індекс інклюзії: Навчально-методичний посібник/Кол. упорядників: Патрикеева О., Дятленко Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 100 с.

3. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти. Київ, 2018.

4. Інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посібник / за заг. ред. Л. Галенко. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 110 с.

5. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія, К.: ТОВ «АПОСТОЛ», 2016, 152с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

6. Литвин І.М., Басик В.В., Гавриленко Т.Л. Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2020. 80 с.

7. Моделювання індивідуального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ДНЗ: навч.-методичний посібник / Н.М. Компанець, І.В. Луценко. К.:2017. 66 с.

8. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко. – Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.

9. Навчальний курикулум з інклюзивної освіти: Теорія та методика інклюзивного навчання. Модулі 1-3 /уклад. Л.М. Сидорів, за ред. С.М. Сидоріва. Івано-Франківськ: видавець Кушнір Г.М., 2020. 265 с.

10. Навчальний курикулум з інклюзивної освіти: Теорія та методика інклюзивного навчання. Модулі 4-6 /уклад. Л.М. Сидорів, за ред. С.М. Сидоріва. Івано-Франківськ: видавець Кушнір Г.М., 2020. 265 с.

11. Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі: метод.посіб./уклад. : О.В. Коган та ін. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 110 с.

12. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів/навчально-методичний посібник, Київ, 2018, 260 с.

13. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ: навч.-методичний посібник/ Н.М. Компанець, І.В. Луценко, Коваль Л.В. – К.: Видавнича група «Апостол», 2018. 100 с.

14. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник,

за загальною ред. Колупаєвої А.А., К.: 2011, 280 с.

15. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі: метод. посібник/ уклад.: О.В. Коган та ін. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.

16. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник/ За заг.ред. Колупаєвої А.А. – К.: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX» - 2010.

17. Створення індивідуальної програми розвитку дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник/ Під заг. ред., Софій Н.З., К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 66 с.

18. Середовище, що належить дітям: poradnik для педагогів закладів дошкільної освіти/упор. Софій Н., Найда Ю., Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2019, 70 с.

19. Шевцов З.М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник/ З.М. Шевцов. К.: «Центр учбової літератури», 2018. 248 с.

Інші інформаційні ресурси

1. Саламанська декларація.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
2. Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді –
<http://www.dessm.gov.ua>
3. Служба захисту дітей – режим доступу: [http://www children-ukraine.org](http://www.children-ukraine.org)
4. Діти України www.children.edu-ua.net
5. Єдність дітей www.kidsunity.org
6. Канадсько- український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». www.education-inclusive.com/uk/index.php
7. Інклюзивна практика корекційної роботи в закладах освіти
<https://www.google.com/search?q=%D0%>